

- visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnytskyi pedahohichnyi universytet im. H. Skovorody» – Dodatok 1 do Vol. 35, Part VII (58) : Tematychnyi «Vyshcha shkola Ukrainy u konteksti yevropeiskoho osvithnoho prostoru». – K. : Hnozyz, 2015. – P. 478-484 [InUkrainian].
- Kachestvo...*, 2012 – Kachestvo vyssheho obrazovaniya. Podredakciej M.P. Karpenko. – M. : Izd-vo SHU, 2012. – 291 p. [InRussian].
- Karpenko, 2009* – Karpenko M.P. Kohnomyka. – M. : Izd-vo SHU, 2009. – 225 p. [In Russian].
- Honcharov, 2004* – Honcharov V.S. Sootnoshenie form kohnitivnoho razvitiya i tipoveho proektirovaniya, Psikhologicheskaya nauka i obrazovanie, 2004. – Vyp. 2. – P.11-19.
- Savin, 2013* – Savin E.Y., Fomin A.E. Kohnitivnaya psikhologhiya obrazovaniya : auditoriya kak laboratoriya, Psikhologhiya v vuze, 2013, Vyp3. – P. 67-83. [In Russian]
- Hacker* – Hacker D.J., Bol L., Keener M.C. Rezhym dostupa : http://www.ucl.utah.edu/researchers/pdf/metacognition_in_education_revised_final.pdf.
- Psikhologicheskaya Encyklopediya* – Psikhologicheskaya Encyklopediya. Rezhym dostupa : www.koob.ru/korsini_auerbach/psihologicheskaya_enciklopedia.
- Kholodnaia, 2002* – Kholodnaia M. A. Psikhologhiya intellekta: paradoksy issledovaniya, 2-eizdanie. – SanktPb. : Piter, 2002. – 272 p. [InRussian]
- Emelianova, 2015* – Emelianova T.V. Kontrol i otsenivanie razvitiya sposobnosti studentov v protsesse obucheniya matematicheskimi distsiplinami, Naukovi zapiski, Vyp. 8(1), Seriya : Problemy metodiki fizyko-matematichnoyi tekhnologichnoi osvity, Chastyna 1. Za zag. red. M.I. Sadovohota, O.V. Yezhovi. – Kirovohrad : RVVKDPU im. V. Vynnychenka, 2015. – P. 70-73 [InUkrainian].
- Yemelianova, 2015* – Yemelianova T.V. Zmist i osoblyvosti systemy kontroliu ta otsiniuvannia stupeniu rozvytku zdibnosti studentiv tekhnichnoho VNZ, Pedahohichni nauky : teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii : Zbirnyk naukovykh prats. – 2015, Vyp.6(50). – P. 179-188.

УДК 159.922

Інна Зарішняк, Лариса Мовчан

САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРОБЛЕМА

У статті розглядається проблема самовдосконалення особистості. Особлива увага приділяється філософському аналізу різноманітності підходів щодо визначення сутності, значення та механізмів реалізації процесу самовдосконалення особистості. Проаналізовано теоретичні засади дослідження самовдосконалення, сформульованих у межах філософської науки. Здійснено психологічний аналіз проблеми самовдосконалення особистості. Показано єдність філософського та психологічного підходів у трактуванні суттєвих ознак процесу самовдосконалення. Проаналізовано взаємозв'язок понять «самовдосконалення» і «саморозвиток» особистості. Визначено специфіку та уточнено змістові ознаки процесу самовдосконалення.

Ключові слова: особистісне, самість, особистісне, саморозвиток, суттєві риси особистісного самовдосконалення, змістові ознаки процесу самовдосконалення, специфіка самовдосконалення особистості.

В статье рассматривается проблема самоусовершенствования личности. Основное внимание уделяется философскому анализу разнообразных подходов к определению сути, значения и механизмов реализации процесса самоусовершенствования личности. Проанализированы теоретические аспекты исследования самоусовершенствования, которые сформулированы в пределах философской науки. Совершен психологический анализ проблемы самоусовершенствования личности. Показано единство подходов философской и психологической науки по вопросам определения существенных признаков процесса самоусовершенствования. Раскрыта взаимосвязь понятий «самоусовершенствование» и «саморазвитие» личности. Определена специфика и уточнены содержательные признаки процесса самоусовершенствования личности.

Ключевые слова: личностное, самость, личностное самоусовершенствование, саморазвитие, существенные признаки личностного самоусовершенствования, содержательные признаки процесса самоусовершенствования, специфика самоусовершенствования личности.

The article considers the issue of personality's self-improvement. Special attention is paid to the philosophic analysis of the diverse approaches to defining the essence, meaning and mechanisms of realization of the process of personality's self-improvement. Theoretic principles of self-improvement defined within the respect of philosophy are analyzed. The psychological analysis of the issue of personality's self-improvement has been conducted. The author shows uniformity of philosophic and psychological approaches to definition and interpretation of the essential features of the process of self-improvement. The interconnection of the concepts of personality's «self-improvement» and «self-development» is scrutinized. The specific features of self-improvement process are defined, its contents detailed.

Keywords: personal, self-being, personality's self-improvement, self-development, peculiar features of personality's self-development, contextual features of the process of self-improvement, specific of self-improvement.

Постановка проблеми. Актуальність вивчення проблеми самовдосконалення особистості зумовлено кількома причинами. По-перше, динамічні зміни сьогодення, зумовлені ускладненням всіх видів людської діяльності, вимагають підготовки особистостей з високим інтелектуальним, фізичним, духовним потенціалом, здатних адаптуватися до умов життєдіяльності, ринкової економіки і боротьби за вищий статус у суспільстві. По-друге, актуальність вивчення проблеми самовдосконалення особистості посилюється тим, що в сучасних умовах зростає вагомість активності суб'єкта як чинника розвитку особистості, здатність особистості змінювати себе й навколишній світ на краще. Існування означеної проблеми висуває нові вимоги до системи вищої освіти як ключового інституту з формування такої особистості. Цей процес має бути забезпечений як теоретично, так і практично. Тому дослідження проблеми особистісного самовдосконалення є актуальним і невідкладним завданням.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел з проблеми самовдосконалення особистості дозволив визначити аспекти дослідження цього феномену. Більшість вчених розглядають явище самовдосконалення через призму філософського і психолого-педагогічного аналізу. Дослідження проблеми виявило певну специфіку самовдосконалення, пов'язану з його міждисциплінарним характером. Науковці виокремлюють два напрямки в розгляді питань, пов'язаних із феноменом самовдосконалення: 1) загальнофілософський, 2) психолого-педагогічний. Автори першого напрямку, як класики філософської думки, так і сучасні дослідники, підкреслюють зв'язок самовдосконалення з творчістю, суб'єктністю, самореалізацією людини, її духовністю та моральністю (М. Бердяєв, В. Богаченко, У. Годвін, О. Гудзенко-Александрук, О. Єрахторіна, В. Лозовий, М. Макарець, А. Маслоу, В. Соловйов, С. Франк, Е. Фром, Т. Северіна, В. Тертична, М. Фосс). Проте мало робіт комплексно розкриває проблему особистісного

самовдосконалення, акцентуючи увагу на його окремих аспектах чи сутнісних характеристиках. Впродовж тривалого часу, майже до кінця 80-х років ХХ століття, розгляд проблеми самовдосконалення відбувався в межах аналізу самовиховання як його вищого рівня; при цьому дослідники підкреслювали високий духовний рівень самовдосконалення, його позитивну спрямованість (Л. Рувинський, Л. Батліна, В. Лозовой, Л. Сідак та ін. Науковці аналізують, співставляють, порівнюють поняття «саморозвиток», «самореалізація», «самовдосконалення» особистості (А. Деркач, Т. Северіна, Г. Селевко та ін.). Ми поділяємо думку Т. Яблонської про те, що процес самовдосконалення особистості хоча й тісно пов'язаний із такими процесами як саморозвиток, самовиховання, має певні відмінності і це зумовлює необхідність його вивчення як самостійного предмету дослідження, виявлення його чинників та психолого-педагогічних особливостей.

Метою нашого дослідження є філософський і психологічний аналіз проблеми самовдосконалення особистості, визначення специфіки та уточнення змістових ознак процесу самовдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Загальнофілософський аналіз інформаційних джерел з означеної проблеми дозволив нам зробити висновки, що проблема самовдосконалення особистості була актуальною в усі часи, проте наукові підходи щодо визначення сутності, значення та механізмів реалізації процесу самовдосконалення відзначались розмаїтістю. Зупинимось докладніше на аналізі теоретичних засад дослідження самовдосконалення, сформульованих у межах філософської науки. Т. Яблонська [Яблонська] робить висновок, що в історії філософської думки представлені різні, доволі суперечливі ідеї щодо самовдосконалення особистості, зокрема: положення про вроджений характер чеснот людини, які за допомогою виховання лише розкриваються, розгортаються, важливість морального виховання, розгляд самовдосконалення особистості в тісному взаємозв'язку з ідеєю обов'язку, благом держави (Платон); можливість свідомого і керованого формування чеснот, які характеризують поведінку людини, морального розвитку особистості (Аристотель); звернення до внутрішнього світу як засобу протистояти зовнішньому світові, який погрузнув у розпусті, необхідність морального самовдосконалення (Сенека, Марк Аврелій); саморефлексію як шлях розвитку моральності, духовної самостійності особистості (Монтень) та інші. Науковці (Т. Северіна) з'ясували, що ідеалістичне розуміння ідеї самовдосконалення характерне для східних філософських течій (буддизм, доасизм), античних мислителів (Сократа, Платона), теологів середньовіччя (Августина, Т. Аквінського), екзистенціалістів (Ж-П. Сартра, К. Ясперса) та ін. Матеріалістичний підхід простежується у поглядах філософів античності (Демокріта, Епікура), у раціональному антропоцентризмі епохи Відродження, у соціоцентричних течіях Нового Часу (К. Марс, Ф. Енгельс). Діалектичне бачення феномену самовдосконалення

притаманне «філософії серця» Г. Сковороди, класичній німецькій філософії (Л. Фейєрбах, І. Кант) тощо. Найвиразніше, на думку Т. Северіної, «актуалізувала потребу особистості у самовдосконаленні, як одну з найважливіших потреб індивіда на шляху до самореалізації, саме епоха Відродження. Започаткований нею процес пошуку і становлення індивідуальності триває до сьогодні. Зміна суспільного ладу і відповідно перенесення акценту зі сфери суспільного в особистісну примушують звернути особливу увагу сучасних дослідників на зміст, способи і форми самовдосконалення та самореалізації особистості» [Северіна, 2008: с. 228]. Серед сучасних філософів багато питань щодо проблеми самовдосконалення особистості залишаються дискусійними.

Для розкриття теоретичних аспектів самовдосконалення особистості ми повинні дослідити сутність самовдосконалення особистості, визначити її роль та місце у процесі становлення особистості. Як і будь-який науково-теоретичний об'єкт, окреслена проблема потребує вивчення певного комплексу категорій і понять, серед яких ключовою є категорія «особистісне самовдосконалення». Базовим завданням нашого дослідження стало визначення змістової характеристики зазначеного поняття. Потребує уточнення взаємозв'язок із спорідненими феноменами, такими як саморозвиток, самовиховання і самореалізація. Аналіз наукової літератури свідчить, що дослідження самовдосконалення особистості вкрай обмежено представлені як у філософській, так і в психологічній науці, що пов'язано, безумовно, із складністю самого феномена, відсутністю теоретико-методологічних основ та методичного інструментарію дослідження. Водночас більшість дослідників сходяться у тому, що саме можна вважати сутнісними рисами, або критеріями, самовдосконалення. Т. Яблонська визначає такі змістові ознаки процесу самовдосконалення: 1) моральність, 2) цілісність; 3) ціннісно-гуманістичний характер; 4) дієвий характер; 5) відкритість; 6) безмежність; 7) безперервність [Яблонська]. Дослідники роблять висновок, що головним аспектом самовдосконалення виступає моральний, оскільки поза мораллю нівелюється весь позитивний сенс самовдосконалення. Сам процес розглядається як повернення до себе (до «самості»). Процес самовдосконалення при цьому визначається як досягнення духовного багатства, втілення в життя вищих цінностей індивідуальних прагнень, які розуміються не в їх чистій ідеальності, а як такі, що реалізувались в дійсності. Як підкреслюють більшість дослідників, процес самовдосконалення стосується цілісної зміни особистості, не зводячись до однобічного удосконалення певних якостей – моральних, естетичних, професійних та інших. Принцип цілісності і ліг в основу розрізнення самовиховання та самовдосконалення (Д. Дубровський, М. Макарець та ін.). При цьому «самовдосконалення можна визначити як процес наближення особистості до ідеалу» [Дубровський, 1988: с. 70], воно не обмежується певною здібністю людини, а охоплює всю її духовну основу.

Таким чином, одним із важливих критеріїв самовдосконалення виступає цілісність особистості [Коваленко, 2002: с.7]. Уявлення про цілісність особистості, основою якої є духовно-моральний стрижень, виступає лейтмотивом багатьох досліджень самовдосконалення (Д. Дубровський, В. Лозовой, О. Єрахторіна та ін.). При цьому цілісність особистості – не просто поєднання окремих функцій в єдину систему, а цілісність духовно-моральна, для якої головним є зміст, що пов'язує її складові. Основою самовдосконалення при цьому є духовно-моральний стрижень, що наповнює всі прояви функціональної активності людини моральним змістом [Лозовой, 2007]. У своєму найвищому прояві процес самовдосконалення особистості передбачає «процес подолання «особистісного еґо» і злиття з вищим..., що є вже надіндивідуальним» [Єрахторіна, с.72]. Таким чином, ціннісно-гуманістичний характер самовдосконалення є ще однією сутнісною ознакою цього процесу. Також важливим критерієм самовдосконалення дослідники вважають його емпіричні прояви в основних сферах діяльності індивіда. В процесі духовного розвитку особистості гармонійно поєднуються безперервне самовдосконалення особистості та її здатність екстеріоризувати свій духовний досвід. Феномен самовдосконалення тісно пов'язаний з низкою інших процесів та феноменів, насамперед саморозвитком, самовихованням особистості. На думку дослідників, природа цих явищ однакова і носить соціальний характер. Тривалий час зазначені терміни вживались як тотожні, синонімічні. Проте, на нашу думку, ці категорії мають як спільні, так і відмінні ознаки. І саморозвиток, і самовдосконалення особистості мають діяльний характер: поза її власною активною діяльністю, бажанням і власним зусиллям в роботі над собою її особистісне формування неможливе, внутрішніми стимулами розвитку особистості є її потреби, мотиви, інтереси та установки. Розглядаючи самовдосконалення як діяльність і вищу форму активності особистості, не можна забувати, що ця діяльність, як і будь-яка інша, є своєрідним соціальним досвідом. І самовдосконалення, і саморозвиток відбувається завдяки самопізнанню, мотивації, самопримусу, саморегулюванню. Усвідомлюючи свої досягнення і недоліки, особистість виявляє прагнення до самовдосконалення, до самоосвіти і самовиховання. Спрямованість та інтенсивність саморозвитку і самовдосконалення значною мірою визначаються соціальним середовищем та використаними педагогічними засобами. Саморозвиток є вищою духовною потребою, яка включає потреби пізнання, самоствердження, самовираження, безпеки, самовизначення, самоактуалізації, є прагненням людини до розвитку та самовдосконалення [Селевко, 2005: с. 132]. Саморозвиток – це усвідомлений і керований особистістю процес, в результаті якого відбувається удосконалення фізичних, розумових і моральних потенцій людини, розгортання її індивідуальності. Найважливішим чинником саморозвитку особистості можна вважати самопізнання, на основі якого

людина має можливість самовизначатися у своїй діяльності, займатися власним самовдосконаленням та реалізувати на практиці свої особистісні можливості [Уйсімбаєва].

Самовдосконалення особистості як вища форма саморозвитку здійснюється в моральній системі координат як засіб самотворення, що потребує моральної (етичної) рефлексії, творчого виходу особистості у всій її цілісності за межі дійсного. Також спільними для обох процесів є усвідомленість і керованість особистістю. Ми поділяємо думку науковців (Т.Северіна), які змогли довести, що «процес саморозвитку є значно ширшим за процес самовдосконалення та реалізується як у свідомо визначених, так і в неусвідомлених формах з метою вироблення чи зміни фізичних або моральних якостей. А процес самовдосконалення передбачає усвідомлений, цілеспрямований, перетворювальний, позитивний вплив на власну особистість відповідно до визначеної стратегії самотворення». На думку науковця, до поняття особистісного самовдосконалення близьким за своєю сутністю є поняття особистісного зростання, оскільки їх основою є генеза моральної самосвідомості особистості [Северіна, 2012]. Ми також погоджуємося з О. Єрахторіною у тому, що здатність до саморозвитку особистості можна визначити як одну з атрибутивних характеристик людини, спосіб її існування. Це індивідуальна активність, що спрямована на розвиток у собі певних якостей і позначена якостями особистісними, тобто такими, що мають відбиток особистісних зусиль і праці. Саморозвиток особистості може виявлятися як у неусвідомлених формах (наслідування, адаптація, гра тощо), коли індивід не має мети змінити себе власними зусиллями, так і у вищих, усвідомлених – таких, як самовиховання, самотворення, самоперевиховання, самовдосконалення, в основі яких – цілеспрямована діяльність особливого плану [Єрахторіна]. Явища самовиховання та самовдосконалення єдині в своїй родовій сутності, але принципово різні, що визначається особливою природою останнього. Самовдосконалення є вищим ступенем досягнення цілісності особистістю, тоді як самовиховання постає як самозміна особистості до моменту утворення її цілісності. Як зазначають В. Лозовой, О. Єрахторіна, визначальною змістовною ознакою самовдосконалення особистості виступає моральність, поза якою «вдосконалення стає напрацюванням часткових вмій, втрачаючи свій гуманістичний зміст, людинотворчу спрямованість» [Лозовой, 2007: с. 5]. Також серед сутнісних рис самовдосконалення називають відкритість, безкінечність та безперервність [Дубровский, 1988].

Таким чином, філософське осмислення проблеми самовдосконалення особистості дозволяє зробити висновок: самовдосконалення як філософська категорія має риси загального – саморозвитку, особливого – самовиховання (однакова родова сутність) та одиничного – обумовлені ціннісно-духовною природою та ціннісно-гуманістичною спрямованістю риси, а саме: 1) реалізацію виключно в

моральній сфері, коли у будь-якому типі діяльності значущим стає моральний бік, ступінь розвитку не окремих якостей, а їх розуміння особистістю як моральних; 2) опору на особливий тип активності - моральну активність; 3) провідну мотивацію, якою є не зовнішня, соціальна, а внутрішня, морально-вольова, заснована на всьому спектрі потреб саморозвитку; 4) alter-спрямованість самовдосконалення: лише за умови сприйняття себе паралельно з іншими в одному духовно-моральному просторі процес самовдосконалення виявляється як особлива форма усвідомленого саморозвитку особистості; 5) формування цілісної особистості: вираження всезагальності, «співпричетності» світу, відчуття себе його душею характеризує цілісну особистість, коли відбувається вихід за межі особистого; 6) безперервність самовдосконалення; 7) діалогічність самовдосконалення [Тертычная, 1999].

У психологічній науці дослідження самовдосконалення особистості проводяться в контексті розвитку її духовності (М. Боришевський, М. Савчин та інші), самотворення (Ш. Бюлер та інші), самовиховання особистості (Ю. Орлов та інші).

Внутрішньою умовою розвитку особистості є постійна «незавершеність» особистості як потенційна можливість до безмежного розвитку. Самовдосконалення розглядається як можливість особистісного росту людини і її самостійне прагнення наблизитися до певного ідеалу з метою набуття рис і якостей особистості, оволодіння тими видами діяльності, якими вона поки що не володіє. Тому самовдосконалення має особливу роль у становленні особистості, оскільки впливає на здатність людини пізнання власного «Я», а відповідно до рефлексії над собою. Усвідомлюючи свої досягнення і недоліки, особистість виявляє прагнення до самовдосконалення, до самоосвіти і самовиховання. Створюючи нові цінності, вона сама особистісно зростає, стає суб'єктом власного розвитку. Інтуїтивне зіставлення вроджених здібностей і зовнішніх вимог відбувається на підсвідомому рівні. Якщо дії цього оцінювального механізму «дають позитивний сигнал», то виникає, за словами А. Маслоу, «потреба в самоактуалізації», і тоді мотивація самовдосконалення починає працювати на повну силу: особистість завжди виявляє більшу активність в тому, до чого вона відчуває себе професійно здатною, до чого у неї є природні задатки. Якщо ж вимоги до особистості, висунуті зовнішнім оточенням чи нею самою, не відповідають її природним можливостям, то самовиховання не дає бажаного результату [Маслоу, 1997: с.59].

Самовдосконалення розглядається насамперед як процес свідомого, керованого самою особистістю розвитку, в якому в суб'єктивних цілях та інтересах самої особистості цілеспрямовано формуються й розвиваються її якості та здібності. Суттєві ознаки цього процесу, що виокремлюються у психологічних дослідженнях, цілком кореспондуються із сутнісними рисами, що були проаналізовані вище. Зокрема, М. Боришевський зазначає, що суттєвою ознакою процесу самотворення, що розуміється

вченим як синонім самовдосконалення особистості, є його дієвий характер, органічне проникнення у вияви активності, поведінки та діяльності особистості. Вважаючи самотворення однією з умов гармонійного розвитку особистості, дослідник підкреслює, що цей процес – внутрішнє, діяльне начало, стрижнева сутнісна здатність, що забезпечує можливість безперервних змін у структурі особистості як динамічної, саморегульованої та відкритої системи [Боришевський, 2010]. Як зазначає М. Боришевський, самотворення – це розгортання власної суб'єктності, зростання її рівня, ефективності. Впродовж життєвого шляху особистості визначальною може бути одна з чотирьох базових тенденцій – задоволення потреб, адекватного самообмеження, творчої експансії і встановлення внутрішньої гармонії. Спираючись на дослідження науковців [Орлова] визначимо, що самовдосконалення є процесом усвідомленим, цілеспрямованим, постійним, систематичним, самостійним, ініціативним, творчим, планомірним, повсякденним, багатоаспектним, цілісним, особистісним, надзвичайно індивідуальним, динамічним, що здійснюється осмислено та ґрунтується на творчому ставленні до себе. Разом з тим, самовдосконалення розглядають як явище соціально-особистісне, оскільки воно завжди є результатом усвідомлення взаємодії людини з конкретним соціальним середовищем, в ході якого вона реалізує потреби вироблення у себе таких особистісних якостей, які дають успіх у діяльності та взагалі у житті. На перший погляд, уже сама частка «само» вказує на його особистісну спрямованість. Однак, як зазначає ряд авторів, частка «само» окреслює лише наявність процесу само активності особистості [Краснощок, 2002: с. 29]. Введення ж поняття «особистісне самовдосконалення» окреслює можливість визначення змістового наповнення цієї само активності або активності особистості, її самотворення, що здійснюється через самопізнання і саморегуляцію, формування суб'єктом себе як особистості [Краснощок, 2002: с. 19]. Таким чином, доповнення поняття «самовдосконалення» означальним терміном «особистісне» дає можливість підкреслити першорядну роль самого суб'єкта щодо актуалізації власних можливостей подальшого поступального руху в системі суспільних відносин [Орлова]. Поняття «особистість» пов'язано з самовдосконалення через філософською категорію «самості», яка як раз і визначає численні «само процеси»: самовдосконалення, саморозвиток тощо [Фрейджер, 2011]. Розвиток же особистісних якостей формується на підставі діяльнісного ставлення до світу.

Таким чином, проведений аналіз дозволив зробити такі висновки:

1) філософи трактують самовдосконалення особистості як філософську категорію, що має риси загального – саморозвитку, особливого – самовиховання (однакова родова сутність) та одиничного – обумовлені ціннісно-духовною природою та ціннісно-гуманістичною спрямованістю змістові ознаки;

2) психологічний аналіз проблеми дозволяє зробити висновок, що самовдосконалення розглядається насамперед як процес свідомого, керованого самою особистістю розвитку, в якому в суб'єктивних цілях та інтересах самої особистості цілеспрямовано формуються й розвиваються її якості та здібності. Суттєвими ознаками є дієвий характер та активність особистості, що здійснюється через самопізнання і саморегуляцію.

3) специфіка самовдосконалення особистості полягає в тому, що: по-перше, це насамперед соціальне явище; по-друге, воно є досить суб'єктивним, оскільки спирається на індивідуальні особливості людини, її нахили та потреби і залежить насамперед від активності особистості. Якщо джерело самовдосконалення особистості знаходиться в соціальному оточенні, то рушійні сили цього процесу знаходяться всередині особистості.

4) процес самовдосконалення стосується цілісної зміни особистості. Змістовими ознаками процесу самовдосконалення є: 1) моральність, 2) цілісність; 3) ціннісно-гуманістичний характер; 4) дієвий характер; 5) відкритість; 6) безмежність; 7) безперервність.

ЛІТЕРАТУРА

- Яблонська – Яблонська Т.М. Психологічна сутність самовдосконалення особистості [Електронний ресурс] / Т.М. Яблонська. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/5134/1.pdf>.
- Северіна, 2008 – Северіна Т.М. Самовдосконалення особистості як філософська проблема // Наукові записки. Сер. Психологія. – 2008. – Вип. 11. – С. 221-229.
- Дубровский, 1988 – Дубровский Д.И. Проблема самосовершенствования личности / Д.И. Дубровский // Философские науки. – 1988. – № 4. – С. 70-83.
- Коваленко, 2002 – Коваленко Ю.В. Суфійська модель моральнісного самовдосконалення (історико-етичний аспект) : автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.07 / Ю.В. Коваленко / Київ. нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2002. – 19 с.
- Лозовой, 2007 – Лозовой В.А. Человек : Проблемы саморазвития (Список рекомендованной литературы и словарь основных терминов) / В.А. Лозовой, О.М. Ерахторина. – Харьков : Константа, 2007. – 100 с.
- Ерахторина – Ерахторина О.М. До виявлення сутності та змісту явища самовдосконалення особистості [Електронний ресурс] / О.М. Ерахторина. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKhnpu/Filos/200.html, вільний. – Загол. з екрану.
- Селевко, 2005 – Селевко Г. К. Технологии развивающего образования / Г. К. Селевко. – М. : НИИ школьных технологий, 2005. – 192 с.
- Уйсімбасва – Уйсімбасва Н.В. Особистісне самовдосконалення як форма усвідомленого саморозвитку майбутнього вчителя [Електронний ресурс] / Н.В. Уйсімбасва. – Режим доступу : http://www.kspu.kr.ua/ua/ntmd/konferentsiy/2-mizhnarodna-internetkonferentsiya-2014/section-3/1266-osobistisne_samovdoskonalennya_yak_forma_usvidomlenogo_samorozvitku_majbutnogo_vchitelya.
- Северіна, 2012 – Северіна Т. М. Ціннісна детермінація особистісного самовдосконалення студентів у навчально-виховному процесі вищих педагогічних навчальних закладів [Рукопис] : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Тетяна Миколаївна Северіна; державний педагогічний університет ім. П. Тичини. – Умань. – 2012. – 225 с.
- Тертычная, 1999 – Тертычная В.Ф. Самосовершенствование личности: культурологический аспект : автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.04 / В.Ф. Тертычная. – Харьков : [Б.и.], 1999. – 21 с.

- Маслоу, 1997* – Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу. – М. : Педагогика, 1997. – 304 с.
- Боришевський, 2010* – Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія / Мирослав Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с.
- Хьелл, 1997* – Хьелл Л. Теорії особистості (Основныеположения, исследования и применение) / Л.Хьелл, Д.Зиглер. – СПб. : Питер-Пресс, 1997. – 608 с.
- Орлова* – Орлова О.А. Соціально-особистісна характеристика категорії «самовдосконалення» [Електронний ресурс] / О.А.Орлова. – Режим доступу : http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp7/konf3/Orlova.pdf, вільний. – Загол. з екрану.
- Краснощок, 2002* – Краснощок І.П. Особистісна самореалізація майбутнього вчителя у навчально-виховному середовищі педагогічного університету [Рукопис] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Краснощок Інна Петрівна. – Кіровоград, 2002. – 213 с.
- Фрейдджер, 2011* – Фрейдджер Р. Теорії особистості та особистісного розвитку [Електронний ресурс] / Роберт Фрейдджер, Джеймс Фейдимен. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/freydjet/index.php. – 12.09.2011. – Загол. с екрану.

REFERENCES

- Yablonska* – Yablonska T.M. Psykhologichnasutnistsamovdoskonalennjaosobistosti [e-resource] / T.M. Yablonska. – available: <http://lib.iitta.gov.ua/5134/1.pdf>, vilniy.
- Severina, 2008* – Severina T.M. Samovdoskonalennia osobistosti yak filosofska problema // Naukovi zapiski. Сер. Психологія. – 2008. – Вип. 11. – Р. 221-229.
- Dubrovskiy, 1988* – Dubrovskiy D.I. Problema samosovershenstvovaniya licnosti / D.I. Dubrovskiy // Filosofskie nauki. – 1988. – № 4. – Р. 70-83.
- Kovalenko, 2002* – Kovalenko U.V. Sufijska model moralnosnogo samovdoskonalennya (istoriko-etichniy aspekt) : avtoref. dis. ... kand. filosof. nauk: 09.00.07 / U.V. Kovalenko / Kyiv. naz. Universitet imeni T.G. Shevchenka. – K., 2002. – 19 p.
- Lozovoy, 2007* – Lozovoy V.A. Chelovek: Problemy samorazvitiya (Spisok rekomendovanoj literaturi a slovar osnovnih termonov) / V.A. Lozovoy, O.M. Erakhtorina. – Kharkov : Konstanta, 2007. – 100 p.
- Erakhtorina* – Erakhtorina O.M. Do viyavleniya sutnosti ta zmistu yavischa samovdoskonalennia osobistosti [e-resource] / O.M. Erakhtorina. – available : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKhnpu/Filos/200.html.
- Selevko, 2005* – Selevko G. K. Tekhnologii razvivayuscheho obrazovaniya / G. K. Selevko. – M. : NII shkolnykh technologi, 2005. – 192 p.
- Uysimbaeva* – Uysimbaeva N.V. Osobystisne samovdoskonalennia yak forma usvidomlenogo samorozvitku maybutniogo vchytelia [e-resource] / N.V. Usimbaeva. – available : http://www.kspu.kr.ua/ua/ntmd/konferentsiy/2-mizhnarodna-internetkonferentsiya-2014/section-3/1266-osobistisne_samovdoskonalennya_yak_forma_usvidomlenogo_samorozvitku_majbutnogo_vchytelya, free.
- Severina, 2012* – Severina T. M. Tsinnisna determinazia osobistisnogo samovdoskonalennia studentiv u navchalno-vihovnomu protsesi vischykh pedagogichnyh zakladiv [Manuscript]: dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.07 / Tetiana Mykolaivna Severina; Umanskiy derzavniy pedagogichniy universitet imeni Tychini Pavla. – Uman. – 2012. – 225 p.
- Tertychnaya, 1999* – Tertychnaya V.F. Samosovershenstvovanie lichnosti: kulturologicheskiy aspekt: avtoref. dis. ... kand. filosof. nauk: 09.00.04 / V.F. Tertychnaya. – Kharkov : [B.i.], 1999. – 21 p.
- Maslow, 1997* – Maslow A. Psohologia bytiya / A. Maslow. – M. : Pedagogika, 1997. – 304 с.
- Боришевський, 2010* - Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія / Мирослав Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с.
- Hewl, 1997* – Hewl L. Teorii lichnosti (Osnovnie polozenia, issledovaniya, primenenie) / L. Hewl, D. Zigler. – St.Pb : Piter-Press, 1997. – 608 s.
- Orlova* – Orlova O.A. Sozialno-osobystisnaharakteristikakategoriisamovdoskonalennia [e-resource] / O.A.Orlova. – Available : http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp7/konf3/Orlova.pdf.
- Krasnoschok, 2002* – Krasnoschok Krasnoschok I.P. Osobystisna samorealizazia maibutniogo vchytelia u navchalno-vykhovnomu seredovyschipedagogichnogouniversitetu [Manuscript] : dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.07 / KrasnoschokInnaPetrivna. – Kirovograd, 2002. – 213 с.